

Через те, що постійно відбувається розвиток семантичної структури слова, у подальшому дослідженні було б доцільно простежити її ускладнення або переінтеграцію, а також здійснити опис і характеристику метафоричних моделей переносів похідних значень трав'янистих рослин та їх частин в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. - СПб.: Фолио-Пресс, 1998. - 704 с.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. - 1953. - № 5. - С. 3-29.
3. Грачев М. А., Мокиенко В. М. Историко-этимологический словарь воровского жаргона. - СПб.: Фолио-Пресс, 2000. - 256 с.
4. Задорожный М. И. О границах полисемии и омонимии. - М.: МГУ, 1971. - 71 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова). - Х.: Вища школа, 1977. - 114 с.
6. Скляревская Г. Н. Языковая метафора в толковом словаре. Проблемы семантики (на материале русского языка). - М.: АН СССР, Институт русского языка, 1988. - Ч. 1. - 53 с.
7. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. - К.: Критика, 2003. - 336 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. - К.: Наук. думка, 1973. - 439 с.
9. Тресиддер Джек. Словарь символов. - М.: Издательско-торговый дом "Гранд"; Изд-во "Файр-Пресс", 1999. - 444 с.
10. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М. М. Пазяк. - К.: Наук. думка, 2001. - 392 с. - (Сер. "Укр. нар. творчість").
11. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. - Х.: Основа, 1993. - 176 с.

СКРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТССУМ - Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.-Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. - 1440 с.
- ЕСУМ - Етимологічний словник української мови: У семи томах. - К.: Наук. думка, 1982-2003. - Т. 1-4.
- СУМ - Словник української мови: В 11 т. - К.: Наук. думка, 1970-1980. - Т. I-XI.

О.В.Сорочан

ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНЕ ТА СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ВІДА'ЕКТИВНИХ ДІСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Переважна більшість віда'ективних дієслів – це суфіксальні основи, обов'язковим компонентом яких є класифікаційний, або тематичний, суфікс, за

допомогою якого іменні корені переводилися до складу дієслівних основ” [2, 28]. Але в сучасній українській мові префіксально-суфіксальний спосіб словотворення **відіменних** дієслів, зокрема і дієслів, мотивованих прикметниками, став одним з найактивніших способів дієслівного словотвору. У лексичному складі її “префіксальні дієслова становлять велику за обсягом і важливу щодо семантики групу слів, тому що префіксація як словотворчий засіб найширше виявляється в системі дієслова” [2, 58].

У сучасній лінгвістиці є вже окремі дослідження, що стосуються морфемної сегментації дієслів, зв'язку і взаємодії морфемних елементів та їх варіантів (Т.М. Возний, К.Г. Городенська, В.В. Грещук, М.В.Кравченко, О.С.Шевчук, Л.А.Юрчук та ін.), але в них основна увага зосереджена на суфіксальному словотворі відіменних дієслів. Тому мета статті - дослідити семантичну сполучуваність дієслівних формантів з основами мотивуючих прикметників, а також з'ясувати особливості префіксації та суфіксації відад'єктивних дієслів зі значеннями “наділення ознакою” і “набуття ознаки”. Наявність цих питань зумовлює актуальність статті.

Залежно від того, яке зі значень **покладено** в основу мотивуючого прикметника – **пряме** (значення зовнішньої ознаки) **чи переносне** (значення внутрішньої характеристики), - **утворюються** суфіксальні **чи** префіксально-суфіксальні дієслова, причому суфіксальні дієслова мотивуються **прикметниками** із прямими значеннями, наприклад: *чорнити* “робити що-небудь чорним (у 1-3 знач.); забарвлювати в чорний колір” : *А над усім той дим,.. п'є кров з лиця і гасить людський погляд, обличчя білить і чорнить одягу, і барви всі рівняє сивизною (Л.Укр.);* а префіксально-суфіксальні дієслова мотивуються прикметниками **з** переносним значенням, наприклад: *очорнити* “зводити наклеп на кого-, що-небудь; виставляти у поганому світлі когось, щось; порочити”: *Впіймавшись десь на грішному ділі, старшина намагався будь-що перейняти всю вину на себе, вигородити свого командира, нічим не очорнити його (О.Гончар).*

Префіксально-суфіксальні дієслова утворюються від основ прикметників різної семантики, а саме: від прикметників, що називають просторові виміри (довжину, ширину, **обсяг**) : *глибокий* - *поглибити*, *довгий* - *подовжити*, *низький* - *понизити*; від прикметників, що позначають психічний **стан** людини, її настрої і риси характеру : *підлий* - *спідлити*, *благородний* - *облагородити*, *щасливий* - *ощасливити*; від прикметників, що позначають **стан**, **вигляд** предмета : *новий* - *обновити*, *ліпший* - *поліпшити*; від прикметників, що позначають кінцевий результат : *явний* - *виявити*, *ясний* – *з'ясувати*, *точний* – *уточнити* та ін.

В українській мові префіксально-суфіксальні відад'єктивні дієслова зі значенням “наділення ознакою” утворюються за допомогою тільки певних префіксів. Найчисленнішу групу серед усіх префіксальних дієслів зі значенням “наділення ознакою” **складають** дієслова з префіксом **по-**. Вони утворюються як від **нейтрального значення прикметника**, так і від вищого ступеня порівняння мотивуючого прикметника (*коротший* – *покоротшити*, *покоротшувати* ; тонший – *потоншити*, *потоншувати*; легший – *полегшити*, *полегшувати*; *глибокий* – *поглибити*; *довгий* – *подовжити*; *дірчавий* - *подірчавити* і т.ін.). Багато дієслів із префіксом **по-**, які **утворені** від нейтральних значень якісних прикметників, можуть виражати значення

наділення більшим ступенем властивості/якості : *поглибити* “зробити глибоким, глибшим”.

Багато прикметників, що мотивують дієслова зі значенням “наділення ознакою”, крім властивих їм прямих значень, мають значення **переносні**. Ряд прикметників зі значенням зовнішньої ознаки вживаються також зі значенням внутрішньої характеристики, наприклад: *тупий* - "не гострий" і *тупий* - "позбавлений гострого сприйняття, некітливий"; *чорний* "у значенні кольору" і *чорний* - "злочинний, сумнівний"; *гарячий* - "дуже теплий" і *гарячий* - "неприборканий, запальний" та ін.

Продуктивний тип також **складають** відад’єктивні дієслова, що **утворюються** за допомогою форманта **з(с)- + -и-** та можуть мотивуватися як **нейтральним значенням**, так і вищим ступенем порівняння прикметника і позначати або зовнішні ознаки когось /чогось (*збільшити, здовжити, змалити, зменшити, зрідити*), або внутрішні якості когось /чогось (*звогчити, стишити, звеличити, збридити*).

В українській мові префікс **з(с)-** утворює дієслова від прикметників з негативними **префіксами**, за допомогою яких виникають дієслова зі значенням "наділяти ознакою" (наприклад, *знепліднити* "зробити **безплідним**; **позбавити когось / щось творчої наснаги**" (знепліднити ґрунт, знепліднити думку (**перен.**)), *знесилити* "зробити **неспроможним**" (хвороба знесилила), *знеславити* “позбавити доброго імені”, *знецінити* “зробити менш цінним, позбавити цінності” (знецінити гроші) та ін.).

Дієслова, **утворені** від прикметників із негативним **префіксом** за допомогою **префікса з-** нечисленні. Значення, яке вони передають, не відповідає перифразі "позбавити чогось, звільнити від чогось" : *знепліднити* це не "позбавити плоду", а "зробити **безплідним**" ; *знеславити* це не "позбавити слави", а “зганьбити, зробити гідним осуду”.

В українській мові існують деад’єктиви зі значенням "наділяти ознакою”, які **утворюються** за допомогою конфікса **о- (об)- + -и-** : *оновити* - "зробити **новим, новішим**", *облегшити* –“зробити **легшим**". Іноді дієслова цього типу можуть мати значення "**надмірно** наділити тією ознакою, що названа відповідним **прикметником**" : *обкоротити* “зробити занадто **коротким**".

Відад’єктивні дієслова, які утворюються за допомогою **префікса роз-** від відповідних дієслівних основ, мають значенням "наділити тією ознакою, яка названа відповідним **прикметником**": *розширити* - **широкий**, *розрідити* - **рідкий**, *розслабити* - **слабкий**. В українській мові за допомогою цього **префікса** утворюються дієслова від прикметників, що називають риси характеру людини: *розвеселити*, *розлютити* й ін., які безпосередньо мотивуються суфіксальними дієсловами веселити, злити, та тільки **опосередковано** прикметниками **злий**, **веселий**.

Відад’єктивні дієслова з **префіксами за-** , **про-** і **суфіксом -и-** мають значення "наділити (іноді надмірно) тією ознакою, що названа відповідним **прикметником**" : *заповнити* "зробити **повним**, наповнити": заповнити зал цілком; *занизити* "зробити занадто **низьким**, занадто знизити": занизити вимоги, занизити норми; *прорідити* "зробити рідше, просапати, видаливши частину рослин, що **заважають**,"(прорідити посіви); *прояснити* "зробити **ясним**", *просвіжити* "зробити **свіжим**", *прояснити* “зробити ясним”.

В українській мові значення "надмірно наділяти якою-небудь ознакою" передається відад'єктивними дієсловами з формантом *пере-* + *-и-* : *переповнити* "наповнити надміру, зробити занадто повним"; *перегірчити (розм.)* "зробити занадто гірким", *перекислити (розм.)* "зробити занадто кислим" та ін. На повноту, вичерпаність дії може вказувати формант *ви-* + *-и-* : *вивільнити, видовжити, викривити, вимілити, випрямити, випорожнити, висвітлити, витончити, вияснити*.

Деад'єктиви з конфіксом *під-* + *-и-*, *мотивовані* прикметниками, мають значення "наділяти в незначному ступені ознакою, названою відповідним прикметником" : *підновити* "додати чомусь вигляду новішого, свіжішого; трохи оновити, освіжити"; *підмолодити (розм.)* "додати комусь молодшого, свіжішого вигляду"; *підкоротити* (прост.), *підбільшити, підвищити*.

Також відад'єктивні дієслова зі значенням "наділення ознакою" можуть утворюватися за допомогою префіксів : *в(у)-* (*удосконалити, вкоротити, усвідомити, утруднити, уласкавити, умудрити, употужнити, уцедряти, утеплити, умилосердити, уможливити, усамітнити*), *від-* (*відволожити, віддалити, відновити, відчужити*), *на-* (*наповнити, напрямити*), *при-* (*прибільшити, применшити, принизити, прискорити, притишити, пришвидшити*). Загальне значення утворених таким способом дієслів - "наділяти тією ознакою, яка названа мотивуючим прикметником".

В українській мові існує група відад'єктивних дієслів зі значенням "набуття ознаки", які утворюються від мотивуючих прикметників за допомогою суфіксів *-і-*, *-а-* та *-ну-* та є основою для творення префіксальних дієслів зазначеної семантики : *нерухомий* – *нерухоміти* - *знерухоміти*, *голий* – *голіти* - *заголіти*, *жвавий* – *жсавіти* - *пожсавіти*, *кривий* – *кривіти* - *закривіти*; *бідніший* – *біднішати* - *збіднішати*, *тонший* – *тоншати* - *потоншати* (прост.), *молодший* – *молодшати* - *помолодшати*; *жовтий* – *жовкнути* - *пожовкнути*, *блідий* – *бліднути* - *збліднути*, *худий* – *худнути* - *схуднути* та ін.

Найпродуктивнішими в українській мові вважаються форманти *з-(с-)* + *-і-* : *збезволіти, збезлюдніти, збезсмертніти, зболотніти, збуденніти, звільніти, звогчіти, зволожіти, згордіти, скучерявіти, зненависніти, знерухоміти, спідліти, спротивіти*; *о-* + *-і-* : *обезвладніти, обезводніти, обезглуздіти, обезлюдніти, обезплідніти, обезрибіти, окрилатіти, онемоціти, опернатіти, оприкріти, опрісніти, опротивіти, отяжіти*; активну участь бере в утворенні нових лексем зі значенням "придбання ознаки" від дієслівних основ префікс *по-* (*пожсавіти, покрасивіти, полюдніти, посмачніти*), який у поєднанні з дієслівними основа, що походять від прикметників вищого ступеня порівняння може мати значення "зростання міри вияву ознаки": *голубіший* - *голубішати* – *поголубішати*, *грубіший* - *грубішати* – *погрубішати*, *добріший* - *добрішати* – *подобрішати*, *жсавіший* - *жсавішати* – *пожсавішати*, *зеленіший* - *зеленішати* – *позеленішати*, *мутніший* - *мутнішати* – *помутнішати*, *тонший* - *тоншати* – *потоншати*, *смутніший* - *смутнішати* – *посмутнішати*, *ясніший* - *яснішати* - *пояснішати* та ін.

Інші префікси хоч і беруть участь в утворенні відад'єктивних дієслів зазначеної семантики, але утворень, які виникли з їхньою допомогою, небагато : *за-* + *-і-* : *завагітніти, задерев'яніти (розм.), завосковіти, заголіти, закривіти, закудлатіти, заціліти*; *у-(-в-)+-і-* : *уцеліти(вціліти)*, *роз-+-і-* : *розмордатіти*.

Іноді віда'єктивні дієслова зі значенням “набуття ознаки”, утворені від однієї безпрефіксної основи за допомогою різних префіксів (з-(с-), о-, об-, по-), мають одне і те ж значення і виступають як синоніми : *зрубіти – згрубіти, погрубіти; дешевіти – здешевіти, подешевіти; дірявити – здірявити, подірявити; кам'яніти – скам'яніти, окам'яніти, покам'яніти; смутніти – осмутніти, посмутніти; кривіти – скривіти, окривіти; лагідніти – злагідніти, полагідніти; твердіти – ствердіти, потвердіти, отвердіти; бідніти – збідніти, обідніти; лисіти – облісіти, полисіти; жовтіти – зжовтіти, пожовтіти; молодіти – змолодіти, помолодіти* та ін.

Є випадки, коли внаслідок формальних чи семантичних обмежень віда'єктивне дієслово за допомогою описаних формантів (-і-, -а-, -ну-) не виникає. Значення “набуття ознаки” в таких випадках може передаватися постфіксальним дієсловом, що мотивується дієсловом зі значенням “наділяти ознакою” : *американський – американізуватися* “здобувати риси американського способу життя”; *рум'яний – рум'янитися* (перен.) “пропікаючись, здобувати коричневий відтінок, ставати рум'яним”, *досконалий – удосконалюватися* “ ставати досконалішим, кращим”. У таких випадках наявна опосередкована мотивація .

Це явище поширене також у таких синонімічних утвореннях, як *біліти – білітися, чорніти – чорнітися*. Дієслова типу білітися, чорнітися з віда'єктивними словами, що називають колір, і деякими іншими (які називають інші ознаки : *старіти – старітися*), розглядаються одними лінгвістами як віддієслівні, основою виникнення яких були неперехідні дієслова типу біліти, чорніти (Н.А.Янко-Триницька), інші дослідники вважають, що дієслова типу біліти – білітися утворювалися за двома словотвірними моделями: 1) дієслова, які сформувались безпосередньо на базі іменних основ, які приєднали дієслівний суфікс та постфікс –ся (*скупитися – скупий*); 2) дієслова, які історично утворилися від незворотних дієслів відіменного походження та в процесі розвитку мови вийшли з літературного вжитку або перейшли до розряду вузьковживаних слів (*ласитися – ласити, красуватися – красувати*) (К.Г.Городенська, М.В.Кравченко).

Приєднання постфікса -ся до неперехідних дієслів зі значенням “набуття ознаки” не позбавляє їх специфічних властивостей, а додає підсилювального характеру. Дієсловом типу *білітися* властива специфічна особливість: на відміну від неперехідних суфіксальних утворень, їхні семантичні еквіваленти з -ся мають лише одне значення, а саме “віднітися (про колір)”, наприклад : “*Двір біліється крізь мряку, мов білі зуби якогось величезного звіра*” (І.Франко); “*З обох боків зеленілися – рунилися молоді поля*”(А. Кримський); “*Зорані сугроби сірілися перепаленими сухими скибами*”(І.Франко); “*Синіється тут прозора вода*”(І.Франко). Але ”і в цьому ... значенні дієслова на –ся від співвідносних незворотних дієслів відрізняються тонкими, ледь вловимими семантичними нюансами або відіграють чисто стилістичну роль”[2, 101]. Отже, постфікс -ся в дієсловах зі значенням виявлення кольору є показником нечіткості, нестійкості прояву ознаки, тоді як у зворотних дієсловах ця нечіткість прояву ознаки залишається невираженою.

Віда'єктивні дієслова з постфіксом –ся оформлюють такі префікси : **з(с)-** : *зласкавитися, змилосердитися, спідлитися, змилоствивитися; за-* : *заяловитися; о-* : *осмілитися; при-* : *прибіднитися, прибіднюватися; припізнитися, припізнюватися; роз-* : *розщедритися, розмилосердитися; на-* : *насмілитися; в-(у-)* : *усамітнитися, усамітнюватися; утрадиційнитися*. Але “ серед відприкметникових префіксально –

суфіксально - постфіксальних дієслів продуктивністю відзначаються тільки утворення з префіксами *з-(с-), роз-, при-, в-(у-)*. Вони нараховують небагато лексем, але продуктивність їх очевидна, бо з допомогою цих префіксів все частіше утворюються дієслова – *оказіоналізми*” [2, 88].

Отже, за допомогою названих префіксів дієслова утворюються активно. Це продуктивні типи утворення нових дієслів зі значенням “набуття ознаки” та “наділення ознакою”. Порівняно (з суфіксами) участь префіксів в утворенні дієслів незначна, як і нечисленність прикладів префіксально – суфіксальних дієслів, утворених безпосередньо від прикметників, викликано семантикою самих дієслів, що позначають процес наділення та набуття, становлення визначеної ознаки/ якості. Префікс (крім додаткових значень) завжди вносить у дієслово значення завершеності, закінченості дії чи процесу. Префіксально-суфіксальні утворення бувають тоді, коли процес набуття якості відбувається швидко. Хоч префіксально – суфіксальних дієслів порівнянно небагато, але в сучасній українській мові вони поступово витісняють суфіксальні утворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською.- Л.:Вища школа, 1981.-271 с.
2. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова.-К.: Наук.думка, 1981.- С.47-104.
3. Грещук В.В.Український відприкметниковий словотвір.- Івано-Франківськ: Плай, 1995.- 223с.
4. Словник української мови: В11-ти томах. -К.: Наукова думка,1970-1980.
5. Шевчук О.С.Творення дієслів// Українське мовознавство.- К.: Вища школа, 1984.-Вип.12.- С.57-65.
6. Юрчук Л.А. Суфіксальний дієслівний словотвір.// Словотвір сучасної української мови.- К.: Наук. думка, 1979.-С.171-210.
7. Янко-Триницкая Н.А. Синонимические глаголы типа белеть-белеться, хвастать – хвастаться. Вопросы культурной речи. - М., – 1981. – № 3. - С. 60-81.

М.М. Цілина

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ НАЗВ ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМСТВ М. КИЄВА

Сучасна українська ергонімія є відносно молодого галуззю ономастики, що представлена назвами різних ділових об’єднань людей. Найменування фірм та підприємств, що надають приватні послуги в столиці України, виникли пізніше, ніж, наприклад, ергоніми на позначення об’єктів виробничої та невиробничої сфери послуг, і кількість їх можемо визначити тільки приблизно. Динаміка росту цих ергонімів змінна: кожен день можуть з’являтися рекламні оголошення про надання таких послуг у періодичній пресі, по радіо та телебаченню все новими і новими підприємцями в той час, коли ті особи, що надавали ці послуги раніше, можуть бути зафіксованими в довідниках, але не займатися такими видами діяльності. Крім цього,